

УДК 343.123.6–055.2:343.541] (477.83–25) “16”

“ГВАЛТ ПОНЕВОЛЬНИЙ”: ДВІ СКАРГИ ПРО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД СЕЛЯНКАМИ-ПІДДАНКАМИ 1637 і 1648 РОКІВ

Олексій ВІННИЧЕНКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Дві протестації, що стали предметом розгляду в цій публікації, були вписані до реляційних книг Львівського гродського уряду в 1637 і 1648 рр. та містили офіційні скарги селянок з приводу згвалтування. Ці два записи становлять рідкісні випадки, коли жінки-підданки особисто свідчать про здійснене над ними сексуальне насильство. В обох випадках можна простежити певні спільні риси: невідповідність жертв, ймовірність їх знайомства з насильниками, неоднозначність дій останніх, а також певні неясності чи недомовки у свідченнях постраждалих жінок. Поряд з обставинами подачі обох протестацій, це опосередковано свідчить про ймовірне інструментальне застосування звинувачень у сексуальному насильстві і могло виходити з неоднозначного сприйняття згвалтування та покарання за нього у свідомості тодішньої людини.

Ключові слова: Львівський гродський уряд, протестація, селянки-підданки, кримінальний злочин у XVII ст., згвалтування, смертна кара.

У сукупності писемних джерел з ранньомодерної історії українських земель часів Речі Посполитої чільне місце посідають різного роду судові матеріали, що охоплюють широкий спектр документації, починаючи від позовів чи декретів в окремих справах і завершуючи актовими книгами тогочасних органів судочинства. Останні (книги) акумулюють найрізноманітніші акти, що так чи інакше стосувалися певних етапів функціонування судів, самих судових процесів та виконання вироків: найперше, ті самі позови і декрети, а також скарги (протестації, маніфестації), свідчення (атестації, реляції), протоколи, присяги та інші документи¹. У них відображено як цивільні суперечки та конфлікти (найчастіше, з майновим підґрунтям) між окремими людьми, групами осіб чи суспільними інституціями й структурами, так і кримінальні правопорушення: пограбування, розбої, підпали, побиття, вбивства та інші форми насильства (в тому числі й сексуального характеру), що в тогочасних джерелах окреслювались сукупним поняттям “гвалту”². Власне до матеріалів, які

¹ Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku: studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego / Janusz Łosowski. Lublin, 2004. S. 167–173.

² Згвалтування не було виокремлене з цього загального “гвалту”, оскільки в ранньомодерному праві (та й у свідомості) трактувалось, у першу чергу, в категоріях фізичного, а не сексуального насильства. До того ж акцентування на сексуальній стороні цього кримінального злочину підкреслювало його аморальний і ганебний характер та – подібно, як позашлюбні відносини –

стосуються кримінальних злочинів, дослідники звертаються не лише тоді, коли йдеться про розгляд тодішньої юридичної системи, правосвідомості чи історії злочинності, але й для відтворення тих чи тих сторін соціального, повсякденного або приватного життя, намагаючись крізь призму таких екстраординарних випадків з'ясувати, що становило норму для людини минулого.

Дві протестації (офіційні скарги), що про них йтиметься далі, були вписані до реляційних книг Львівського гродського уряду, юрисдикція якого поширювалась на територію Львівського повіту. З-поміж чималого числа різного роду заяв (протестацій, маніфестацій, реляцій, атестацій тощо), котрі впродовж 1630–1640-х років були усно здійснені у Львівському гроді та письмово зафіксовані в його актах, ці два записи становлять ледве не єдині випадки³, коли жінки-підданки особисто свідчать про здійснене над ними сексуальне насильство⁴. В обох записах основний зміст скарги викладений польською мовою, тож можна сподіватися, що цей нарратив – на відміну від повністю латиномовних заяв у тих чи тих справах, а їх слід вважати радше результатом професійної творчості канцеляристів – справді відображає (хоч і пройшов крізь певну обробку писаря) власні розповіді скаржниць⁵.

компрометувало жертв і, незважаючи на здійснений над ними примус, робило їх нібито співучасниками цього гріховного вчинку. Докладніше про це (щоправда, на французькому матеріалі переважно з XVIII ст.) див.: *Vigarello G. Historia gwałtu od XVI do XX wieku / Przełożyła Anna Leyk / Georges Vigarello. Warszawa, 2010. S. 14–16, 19, 52–57 etc.*

³ Поза представленими у публікації випадками відома особисто заява селянки Софії (доньки ткача Григорія), підданої князів Острозьких, яка 20 лютого 1631 р. у Львівському гроді в супроводі своєї матері оскаржила Войцеха Вольського (товариша хоругви київського воєводи) та двох його слуг. Під час переходу їхнього підрозділу з Бібрки на нічліг до *Bnitkowa* (Будкова?), 18 лютого в селі Підмонастир вони перестріли Софію, яка йшла по воду. Оголивши шаблю, В. Вольський силою зтягнув дівчину до однієї з халуп, де в снігах згвалтував її та позбавив невинності, поки один його слуга відлякував мешканок халупи, а інший тримав коней (Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 382, стор. 247–249).

⁴ Справи про згвалтування в ранньомодерний час нечасто ставали предметом судового розгляду. Для порівняння: серед 560 випадків кримінальних злочинів, відомості про які Анджей Карпінський виявив у львівських міських актах останньої чверті XVI–XVII ст., лише сім стосувалися згвалтувань (*Karpiński A. Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII wieku / Andrzej Karpiński // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1996. T. LXXXVII. Zesz. 4. S. 761*). У другій половині XVII ст. в північній частині Англії (Камберленд, Нортумберленд, Йоркшир, Вестморленд), що її охоплювали виїзні сесії Північного суду (*Northern Circuit*), справа про згвалтування пересічно слухалась раз на два роки (*Chaytor M. Husband(ry): Narratives of Rape in the Seventeenth Century / Miranda Chaytor // Gender & History. Oxford, 1995. Vol. 7. No. 3: November 1995. P. 378*). За підрахунками Манон ван дер Гейден, у голландських містах Дельфт і Роттердам упродовж XVII ст. за напади і згвалтування було засуджено 14 чоловіків (восьмеро – за напад, шестеро – за згвалтування); майже в усіх випадках жертвами злочинів, яких було більше ніж оскаржених, стали молоді незаміжні жінки (*Heijden van der M. Women as Victims of Sexual and Domestic Violence in Seventeenth-Century Holland: Criminal Cases of Rape, Incest, and Maltreatment in Rotterdam and Delft / Manon van der Heijden // Journal of Social History. Oxford, 2000. Vol. 33. No. 3: Spring 2000. P. 625*).

⁵ Спроби піддати системному аналізу зізнання жінок, котрі стали жертвами згвалтування в ранньомодерній Англії, представлено в роботах Міранди Чейтор і Гартін Вокер. Так, М. Чейтор акцентувала увагу на психологічних аспектах заяв згвалтованих жінок, зокрема на метафоричності

* * *

Першу зі скарг вписано до львівських гродських актів у середу, наступного дня після свята Святого Маттія Апостола (25 лютого) 1637 р. від імені “працьовитої” Маргарети, доньки селянина Мацька Маняка⁶. Маргарета прийшла до гроду зі своїм батьком і матір’ю Доротеєю – усі троє були підданими князя Заславського⁷ зі Старого Села⁸. Протестація, виголошена Маргаретою в присутності батьків, була скерована проти “працьовитого” Івана (сина Івана Крило зі села Давидів⁹, діничного володіння Львівського домініканського монастиря) як принципала, а також проти його спільників / співучасників – Дмитра, Хведя, Петра, Василя та інших, чиї імена скаржниця назвати не могла. За словами Маргарети, у неділю (22 лютого) Іван та його помічники на двох возах приїхали до Старого Села й під самий вечір дочекалися моменту, коли дівчина вийшла з батьківського дому і пішла за сіллю до сусіда – “працьовитого” Мацька Таранчика. На зворотному шляху, коли вона йшла громадською дорогою, зловмисники напали на неї, гвалтовно схопили, кинули на віз, заткнули шапкою рога і швидко поїхали до Давидова. Звідти з дому якогось Грицька (серед спільників він не названий, але частина їх переліку заклеєна в книзі під час реставрації пошкодженої сторінки) дівчину вночі перевели до села Кротошин¹⁰,

розповідей, на введенні в їх контекст господарської праці та на непрямій присутності в них постаті господаря (чоловіка, батька, працедавця тощо) (*Chaytor M. Husband(ry): Narratives of Rape...* P. 378–407). Натомість за Г. Вокер, зміст і форму зізнань визначали: 1) правовий характер розповіді (“by definition legal narratives”); 2) орієнтованість на специфічну (причому чоловічу) аудиторію (тобто на юристів, чиновників, суддів тощо); 3) поза пам’яттю і фантазією, ще й сукупність емоційних чинників – таких, як побоювання санкцій, турбота про збереження доброго імені, особиста неприязнь, зрештою кохання (*Walker G. Rereading Rape and Sexual Violence in Early Modern England / Garthine Walker // Gender & History. 1998. Vol. 10. No. 1: April 1998. P. 3–4*).

⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 388, стор. 181–182.

⁷ Князь Владислав Домінік на Острозі Заславський (1616–1656), на той час коронний конюший (у 1636–1645 рр.), згодом сандомирський і краківський воєвода (*Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Видання друге, переглянуте і виправлене / Наталя Яковенко. Київ, 2008. С. 310; Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali Krzysztof Chłapowski, Stefan Ciara, Łukasz Kądziała, Tomasz Nowakowski, Edward Opaliński, Grażyna Rutkowska, Teresa Zielińska. Kórnik, 1992. S. 60, 217*).

⁸ Старе Село – нині село Пустомитівського району. Від 1570 р. власність князів Острозьких, згодом князів Заславських. У 1640-х роках зусиллями князя В. Д. Заславського тут зведено оборонний замок (*Schneider A. Staresiolo pod Lwowem. (Monografia historyczna) / A. Schneider // Dodatek Miesięczny do “Gazety Lwowskiej” poświęcony historii, statystyce i ekonomii krajowej. Lwów, 1872. Rok I. T. II. Zesz. 5: Maj 1672. S. 9–13; Zesz. 6: Czerwiec 1672. S. 68; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod redakcją Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chłebowskiego, Władysława Walewskiego. Warszawa, 1890. T. XI. S. 242–243*).

⁹ Давидів – нині село Пустомитівського району, розташоване на південний схід від Львова і на північний захід від Старого Села; як і останнє, розміщується над річкою Давидівка. Належало до володінь Львівського монастиря домініканців (*Słownik geograficzny...* 1880. T. I. S. 915).

¹⁰ Кротошин – нині село Пустомитівського району, розміщене на захід від Давидова. Як і останній, також належало до володінь Львівського монастиря домініканців (*Ibid.* 1883. T. IV. S. 711).

до будинку “працьовитого” Шимка Лепіка, де вони переночували. В понеділок увечері (*przed wiktorem w poniedziałek*) матір оскарженого Івана дала вдягнути Маргареті білу сорочку, а Шимон Лепік силою (*gwałtem*) увіпхав дівчину до комори, де перед тим та ж матір принципала посадила свого сина. Там Іван закрився з Маргаретою і згвалтував її, позбавивши невинності. На крики дівчини присутні в будинку ніяк не реагували, а Іван не відпускав Маргарету впродовж цілої ночі та робив з нею, що хотів. Потім матір Івана зняла з нещасної закривавлену сорочку і забрала собі. Відтак, з’явившись до гроду, постраждала офіційно здійснила заяву проти принципала і його помічників.

Зміст заяви, зокрема вірогідність розповіді Маргарети, неможливо верифікувати за відомостями з інших джерел – поза протестацією, невідомі інші документи (якщо такі існували), що стосувалися б цієї ситуації. Відтак історик мусить відштовхуватися від заяви постраждалої, ставши на не зовсім певний і відповідний шлях припущень. Але навіть якщо беззастережно приймати на віру слова Маргарети (навіть чи вона вдалася до відвертої брехні), все одно в її розповіді присутня низка неясних моментів. (Щоправда, слід пам’ятати, що навіть у пізніші епохи, коли ті чи ті злочини краще задокументовані, у розповідях жертв насильства завжди наявні суперечливі чи незрозумілі свідчення, обумовлені їх психологічним станом та іншими чинниками.)

По-перше, постраждала надто добре орієнтувалася стосовно того, хто напав на неї: у протестації дівчина назвала імена і свого кривдника, і його спільників, що в подібних випадках траплялося нечасто. З іншого боку, Маргарета не стала жертвою випадку: дії Івана та його помічників свідчать радше про продуману з їх боку акцію, аніж про принагідну сексуальну агресію молодиків (окреслення в протестації Івана як чийогось “сина” вказує на його молодий вік).

По-друге, на момент виголошення протестації Маргарета вже знала (питання: звідки і відколи?) про місця свого перебування після викрадення, назвавши імена власників хат і в Давидові, і в Кротошині (в останньому випадку ім’я і прізвисько – Шимон (Шимко) Лепік). Можна, звичайно, припускати, що дівчина перфектно зналася на мешканцях сусідніх (поряд зі Старим Селом) сіл, а в ніч викрадення – незважаючи на те, що напад стався несподівано, її везли й переводили силоміць – зуміла зорієнтуватися, але така обізнаність видається малоімовірною.

По-третє, малозрозумілими виглядають дії Івана та інших учасників подій. Якщо допомогу у викраденні дівчини з боку його спільників (тих-то Дмитра, Хведя, Петра, Василя та інших непоіменованих), очевидно таких самих молодих хлопців, можна легко пояснити їх молодечою вдачею (тим більше, що вони самі не гвалтували дівчину), то сприяння з боку Грицька, мешканця Давидова, до дому якого привезли викрадену дівчину, та Шимона Лепіка, в домі якого сталося згвалтування, видається щонайменше необачним. Адже для них – не молодих хлопців, а господарів (тобто власників окремих господарств) – причетність до “гвалту” могла спричинити і осуд (чи навіть покарання) з боку громад їх сіл, і кару зі сторони власників цих поселень, адже йшлося про насильне утримання

та зґвалтування чужої підданки (тим більше підданки магната першого рангу, яким був князь Владислав Домінік Заславський). Ще більш дивною виглядає участь у цих подіях матері Івана, котра, за словами скаржниці, виступає ледве не організатором зґвалтування. Так само неясними залишаються її маніпуляції з білою (пізніше закривавленою) сорочкою, яку на час зґвалтування мусила вдягати Маргарета¹¹. Така публічність зґвалтування виглядає особливо дивною на тлі дій інших тогочасних гвалтівників: побоюючись жорсткого покарання (про нього див. далі), насильники намагалися приховати свій злочин і уникнути упізнання, тому нерідко вбивали своїх жертв¹². Так сталося з панною Валеріановною (підданкою зі села Берездівці), яку 15 травня 1635 р. Ян Казанецький якимось чином вивіз з рідного села на колясці “зв’язану в ланцюгу”. Злочинець завіз свою жертву за Дністер і в лозах над річкою Стрий спершу зґвалтував її, позбавивши невинності, а потім вбив дівчину пострілом з рушниці в голову, голову відтяв, тіло й речі скинув у воду¹³.

Можна запропонувати пояснення цих незрозумілих моментів в оповіді жертви “гвалту”, хоч ці пояснення так чи інакше можна трактувати лише як версії, не підтвержені конкретними джерельними свідченнями. Маргарета та її кривдник мусили бути знайомі, і події 22–24 лютого стали результатом якихось стосунків або контактів між ними. Для тодішньої сільської молоді можливості до знайомства, що з часом могло призводити і до сексуальних (дошлюбних) відносин, відкривалися під час щоденної праці (зокрема, в рамках виконання панщини), торгів і ярмарків, релігійних урочистостей, весіль, вечорниць та, особливо, відвідин корчми¹⁴.

Викрадаючи дівчину (якщо тільки це не сталося з її явної або мовчазної згоди), Іван мав на меті не просто зґвалтувати її та позбавити цноти, задовольняючи власну хтивість, адже цього він міг легко досягнути на місці викрадення чи десь поблизу в полі¹⁵, не витрачаючи час на її перевезення до іншого села і не чекаючи наступної ночі. Зґвалтування відбувалося майже при свідках, а біла

¹¹ Схожі свідчення дала в Кракові 1597 р. дівчина Анна, яку з притулку взяла Щенсна Барверка – нібито для догляду за дитиною, а насправді, застосовуючи обман і примус, “постачала” її різним чоловікам і ті, фактично, гвалтували дівчину. Після одного з таких випадків Щенсна зняла з Анни свою сорочку, яку дала дівчині перед тим, і відразу кинула її у воду (Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1554–1625 / Opracowali i wydali Waclaw Uruszczak, Maciej Mikula, Anna Karbowicz. Kraków, 2013 [Fontes Iuris Polonici. Seria: Prawo Miejskie. T. I]. S. 386–389).

¹² Kamler M. Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich) / Marcin Kamler. Warszawa, 2010. S. 293.

¹³ Див. протестацію “шляхетного” Павла Нелавіцького, слуги Зоф’ї Каліновської (вдови Яна Скотніцького), та презентацію ним речей вбитої, здійснені 12 червня 1635 р. у Львівському гроді (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 386, стор. 1115–1117).

¹⁴ Wiślicz T. Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne na wsi polskiej XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia / Tomasz Wiślicz. Wrocław, 2012. S. 63–69.

¹⁵ У ті часи дорога, поле, лука чи підлісок часто ставали місцями, де насильник випадково натрапляв або спеціально чатував на дівчину / жінку та гвалтував її (Kamler M. Złoczyńcy... S. 293).

сорочка, закривавлена після втрати дівчиною невинності, в разі необхідності могла бути використана для доведення позбавлення цноти¹⁶ (як, зрештою, і для приховування цього факту). Відтак чи не йшлося Іванові (та його матері й друзям) про симуляцію першої шлюбної ночі^{17*} і – в такий викривлений спосіб – здійснення тиску на батьків Маргарети? Позбавляючи її цноти, Іван, очевидно, намагався примусити Мацька й Доротею (а можливо і саму дівчину) дати згоду на одруження Маргарети з ним¹⁸, тож у цьому випадку тут можна вбачати пережиток стародавнього звичаю умикати дівчат¹⁹. Викрадення з метою одруження не було тоді винятковим явищем: наприклад, Олександр Терлецький Попович разом зі своїми спільниками 29 січня 1635 р. у Жовкві викрав Марусю (доньку тамтешніх міщан Іванашка й Анни), “гвалтовно” схопивши її, коли та вийшла з батьківського дому, і на санях потаємними шляхами вивіз до Белза, де насильно одружився з нею. Шлюб, що його дав белзький піп Іван (рідний брат викрадача), стався проти волі дівчини, яка вже дала слово жовківському міщанину Андрію Поповичу, була заручена з ним і готувалася до весілля²⁰.

¹⁶ Показово, що під час обстеження згвалтованої в лютому 1631 р. селянки Софії (див. примітку 3) призначені Львівським гродським урядом возний Іван Ступинський та її матір оглядали сліди крові як на тілі, так і на сорочці жертви (*in corpore ips[us] loci pudici sanguinet, nec non et in indusio ips[us] similem copiam sanguinis*) (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 382, стор. 249).

¹⁷ У подіях, так як їх описала у своїй протестації Маргарета, привертає увагу низка деталей, котрі можна співвіднести із шлюбними звичаями, відомими за етнографічними матеріалами XIX–XX ст. Зокрема, йдеться про приїзд нареченого за нареченою в неділю ввечері, їх переїзд до дому молодого в понеділок (*Лозинський Й.* Українське весілля / Опрацювання тексту, упорядкування і вступна стаття Р. Кирчіва / Й. Лозинський. Київ, 1992. С. 112, 142); розміщення шлюбної постелі саме в коморі (*Вовк Хв.* Шлюбний ритуал та обряди на Україні // *Вовк Хв.* Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. Київ, 1995. С. 279); вдягання нової білої сорочки на молоду (Там само. С. 282); перебування молодих в коморі впродовж цілої ночі (Там само. С. 286); зняття сорочки з молодої після шлюбної ночі, у чому могла брати участь і мати молодого (Там само. С. 287–288, 292). Загалом про пересування нареченого і його почту та обряд комори в традиційному українському весіллі див.: *Борисенко Б.* Весільні звичаї та обряди на Україні (Історико-етнографічне дослідження) / Б. Борисенко. Київ, 1988. С. 69–86. Щоправда залишається без відповіді питання: наскільки ці традиції XIX–XX ст. з різних українських регіонів відповідали звичаям мешканців сіл Львівщини в XVII ст.?

* Автор висловлює щире подяку за консультації й допомогу в роботі з етнографічними відомостями XIX–XX ст. професорові Михайлові Глушкові.

¹⁸ Опис такого способу – викрадення дівчини, позбавлення невинності, повернення батькам і пізніший шлюб – наведено у творі Яна Ласіцького “*De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione, sacrificiis, nuptiarum, funerum ritu...*” (1582 р.), фрагменти з якого подав у своїй праці Федір Вовк (*Вовк Хв.* Шлюбний ритуал та обряди... С. 224).

¹⁹ Там само. С. 222, 224.

²⁰ Див. протестацію “учтивої” Анни, вдови Іванашка (на той час вже заміжньої за жовківським міщанином Іваном Радимінським), подану до Львівського гроду 24 березня 1635 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 386, стор. 589–591). Про тогочасну практику викрадення жінок з метою одруження – щоправда в шляхетському середовищі Речі Посполитої – див.: *Bezzubik E.* Rapt w okresie staropolskim / *Edyta Bezzubik* // *Studia Podlaskie.* Białystok, 1999. Т. IX. S. 65–72.

Натомість батьки позбавленої цноти Маргарети однозначно прагнули – незалежно від того, чи насильство мало місце – довести, що сталося саме зґвалтування²¹. Вміщені в протестації вислови й фрази (такі, зокрема, як “гвалтовно взяли”, “вуста шапкою заткнувши”²², “увіпхнув гвалтом”, “на крик і волення її нічого робили”) були невід’ємним елементом тогочасних заяв про зґвалтування²³: коли б виявилось, що до постраждалої не було застосовано примус / силу, вона не опиралась і не кричала, то це дозволяло судові кваліфікувати злочин як “розпусту” (тобто *fornicatio* – сексуальні відносини між неодруженими особами), за яку мали б нести відповідальність обидві сторони²⁴.

* * *

Другу скаргу було внесено до реляційної книги Львівського гродського уряду в суботу перед святом Трьох Королів (4 січня) 1648 р.²⁵ Того дня до гроду з’явилась “працьовита” Гелена (донька “працьовитого” Сеня), служниця Мартина, одного з підданих у селі Лагодів²⁶ (*ancilla laboriosi subditi de villa*

²¹ Хоч протестація Маргарети побудована таким чином, що дозволяла оскаржити її кривдника й у “рапті”, тобто у викраденні. У цьому, вочевидь, проявилось не лише бажання підсилити обвинувачення у насильстві, бо – на відміну від зґвалтування – факт “рапту” легше було довести (тому під “раптом” нерідко розуміли й зґвалтування). Тут можна спостерігати й традиційне уявлення про жінку як таку, що “належить” чоловікові (у даному випадку – батькові: не даремно Мацько Маняк був присутній у гроді). Тож зневага й насильство над нею вважалося шкодою, завданою цьому чоловікові (мужеві, батькові, опікунові, родичеві, господарю тощо) і подібною до крадіжки, але засуджувалось навіть більше, ніж зґвалтування. Про “рапт” як викрадення чи як зведення / зваблення жінки див.: *Vigarello G. Historia gwałtu...* S. 85–96.

²² Загуляння рота жертви тим чи іншим головним убором, щоб перешкодити її крикам, належало до характерних ознак зґвалтування, тому згадка про це – як і про самі крики жертви (за висловом Жоржа Вігарелло, з точки зору тогочасного права “сексуальне насильство починається тоді, коли його можна почути”; *Vigarello G. Historia gwałtu...* S. 68–70) – була типовою для скарг. Подібні приклади відомі з різних періодів і регіонів: так, у 1753 р. у Ковелі жовнір Миколай Яблонівський шапкою задував рота дівчині Ганнушці (*Дуса К. Прихована частина айсбергу: “гріх bestialny” у Ковелі XVIII ст. в контексті історії сексуальності / Катерина Дуса // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Київ, 2012. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. С. 247*), а в 1794 р. під Жешувом Щепан Личко запхнув до рота Ядвізі Весоловчанці зняту з її ж голови хустку (*Wiślicz T. Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne...* S. 70).

²³ У ранньомодерній Англії до характерних моментів, на яких акцентували увагу при поданні скарг і розгляді справ про зґвалтування, належали: застосування чоловіками фізичної сили до жертв, невдалі спроби тих або неможливість втекти, їх порваний одяг (*Walker G. Crime, Gender and Social Order in Early Modern England / Garthine Walker. Cambridge, 2003 [series: Cambridge Studies in Early Modern British History]. P. 57–59*).

²⁴ “Розпусту”, що її подекуди трактували як образу Бога, мешканці ранньомодерного села не сприймали аж надто тяжким гріхом, а покарання за неї різнилося в залежності від обставин (*Wiślicz T. Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne...* S. 45–50).

²⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 397, стор. 2041–2042.

²⁶ Лагодів – нині село Перемишлянського району, розташоване на північний захід від Перемишлян і на південь від Глинян (*Słownik geograficzny...* 1884. T. V. S. 575–577).

Łahodow), дідичною власницею якого була Доротея з Романова, вдова Петра Козики²⁷. Об'єктом її протесту став “шляхетний” Лаврентій Чалковський (Чайковський?), племінник (син сестри)²⁸ “уродженого” Лаврентія Трембіцького. Згідно зі скаргою, у суботу після свята Непорочного Зачаття Діви Марії (14 грудня) Лаврентій Чалковський, будучи п'яним, прийшов під будинок її господаря, вибив вікно і вліз до кімнати, де перебувала скаржниця. Там він напав на Гелену і вчинив над нею насильство (*gwałt iey poniewolny uczynił*), настрашивши при цьому її товаришку “дівку” Анну та побудивши господарських дітей, які на той час вже спали (господарів тоді, очевидно, не було вдома). А третього дня (очевидно, 2 січня), коли Гелена працювала на подвір'ї (*przyszła paciesowac*), Лаврентій Чалковський схопив її та зтягнув до комори і там, заткнувши їй рота, згвалтував молоду жінку вдруге. Гвалтівник заборонив їй розповідати про насильство, погрожуючи зарубати шаблею, однак Гелена проговорилась господареві та іншим домашнім. Результатом стала скарга, виголошена у Львівському гроді, наприкінці якої постраждала задекларувала про свій намір діяти проти гвалтівника згідно з правом.

Ситуація, так як її викладено в скарзі Гелени, виглядає напрочуд однозначною і загалом корелюється з аналогічними випадками згвалтувань у той час. Служниці звично належали до категорії жінок, які найчастіше ставали жертвами сексуального примусу чи насильства (як з боку своїх роботодавців, так і сторонніх осіб), гвалтівники часто були шляхтичами й нерідко перебували на підпитку, а саме насильство траплялося за відсутності господарів чи вночі, коли жертви були на самоті, та могло повторюватися²⁹. Обґрунтованим видається й імовірне втручання Мартина, який – як можна гадати із заключних слів у розповіді Гелени – і мав намовити її подати протестацію до гроду: господарі несли відповідальність (під загрозою штрафів) за моральність своїх домашніх (дітей, слуг і коморників)³⁰. Проте записи, внесені того ж дня в гродську книгу поряд з протестацією, змушують по-іншому поглянути на цю справу.

Усього під датою 4 січня 1648 р. в реляційній книзі вміщено п'ять записів. Окрім протестації Гелени, третьої серед цих записів, були вписані: *pered її*

²⁷ Дорота Романовська була вдовою князя Петра Андрійовича Козеки, померлого до 1634 р. (Яковенко Н. Українська шляхта... С. 369; Wolff J. Kniżazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / Józef Wolff. Warszawa, 1895. S. 182).

²⁸ *Sororinus* – сестринєць (згідно з наведеним Владзімежем Двожачком переліком іменувань і ступенів спорідненості: Genealogia / Opracował Włodzimierz Dworzaczek. Warszawa, 1959. S. 22).

²⁹ Kamler M. Złoczyńcy... S. 290–295. Про типові обставини згвалтувань (на прикладі тогочасного Кракова) див. також: Kracik J., Rożek M. Hultaje, złoczyńcy, wszeteczności w dawnym Krakowie / Jan Kracik, Michał Rożek. Kraków, 2010. S. 136–137.

³⁰ Wiślicz T. Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne... S. 70. У своєму господарсько-побутовому довіднику економіст XVII ст. Якуб Казімеж Гаур писав про “тілесний гріх” між хлопцем і дівчиною: “Кожен господар у селі має у своєму домі такої розпусти боронити і не допускати, бо інакше за це буде відповідати, а якщо цього не здолає, то до [панського. – О. В.] двору з цим звернутися” (Haur J. K. Skład abo skarbiec znakomitych sekretow oekonomiey ziemianskiej... / Jakub Kazimierz Haur. Kraków, 1693. S. 237).

скаргою – 1) поданий Л. Трембіцьким реєстр речей, що були в середу перед святом Святого Томи Апостола (18 грудня) забрані Д. Козичиною та її спільниками під час гвалтовного нападу на помешкання заявника в селі Лагодів; 2) здійснена “шляхетним” Адамом Скродзьким, слугою Д. Козичиної, презентація речей, вивезених за її наказом з двору в Лагодів наступного дня (тобто у четвер 19 грудня) після її від’їзду, причому факт вивезення додатково підтвердив возний Грицько Трущак; після скарги Гелени – 4) реляція того ж возного про оглядини ним у суботу в день Святого Томи Апостола (21 грудня) поранень (кров з носа та інше), завданих Л. Трембіцьким того ж дня в містечку Погорильці³¹ “працьовитій” Барбарі, дружині Шимона Коваля (підданого Д. Козичиної з Лагодова), та представлення поранень самою Барбарою; 5) протестація “шляхетного” Станіслава Гошицького, також слуги Д. Козичиної, проти Л. Трембіцького з приводу побиття ним скаржника, коли той за дорученням своєї пані в четвер перед святом Святого Андрія Апостола (19 грудня) приїхав до Лагодова в певних справах (свідком цього був Грицько Трущак)³².

Представлення в один день у Львівському гроді цілого “пакету” свідчень і документів обома сторонами, Л. Трембіцьким і Д. Козичиною, вказує на існування між ними гострого конфлікту. Неясно, що стало його першопричиною, проте, очевидно, скарга Гелени була лише одним з кількох звинувачень, спрямованих Д. Козичиною проти Л. Трембіцького – задля втягнення того в низку судових процесів, у яких йому б довелося виступати в ролі відповідача, та / або задля його дискредитації в очах суддів і шляхетського соціуму. Зрештою перебіг подій (напади, побиття) та підбір звинувачень свідчать про певний рівень емоцій, коли сторони були готові й вдавалися до крайніх і не завжди раціональних вчинків, прагнучи будь-що дошкулити противникові. Упродовж наступного місяця Л. Трембіцьким і від його імені до Львівського гроду двічі (14 січня і 3 лютого 1648 р.) було подано протестації, скеровані проти Д. Козичиної³³. В них йшлося про забрані речі та розгляд справи в земському суді, тож очевидно, що конфлікт сконцентрувався навколо майнових претензій.

Відтак закономірно припустити, що Гелена скаржилася на племінника Л. Трембіцького не з власної ініціативи, а була заохочена до цього власницею Лагодова, можливо, діяла за її прямої вказівки (чи не слід вбачати у цьому суто “жіночий” спосіб зашкодити противникові-чоловікові?³⁴). Це не означає, що

³¹ Погорильці – нині село Перемишлянського району, розташоване на захід від Лагодова (Słownik geograficzny... 1887. T. VIII. S. 517).

³² ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 397, стор. 2038–2043.

³³ Там само. Стор. 2080, 2147.

³⁴ На думку Бернарда Каппа, у ранньомодерній Англії звинувачення у згвалтуванні було одним з тих небагатьох засобів, за допомогою якого жінка могла суттєво зашкодити чоловікові (хоч це і не було просто), відтак такі оскарження можна розглядати як своєрідний “жіночий важіль” у суспільстві, де домінували чоловіки (Capp B. The Double Standard Revisited: Plebeian Women and Male Sexual Reputation in Early Modern England / Bernard Capp // Past and Present: A Journal of Historical Studies. Oxford, 1999. Vol. 162. No. 1: February 1999. P. 95–98).

розповідь скаржниці мусила бути неправдивою: поза сумнівом, вона не обманувала і факт насильства мав місце. Проте цільовий характер протесту дозволяє трактувати обставини зґвалтування, описані постраждалою, з певними застереженнями. Зокрема, виникає питання, чи Гелена стала випадковою жертвою і чому саме її зґвалтував Л. Чалковський? Заради цього йому довелося докласти певних і цілеспрямованих зусиль: вибивати вікно, залазити у чужий будинок, ризикуючи бути спійманим на “гарячому вчинку”. Натомість він залишив поза своєю “сексуальною” увагою іншу дівчину Анну, яка перебувала разом з Геленою (хіба тому, що Анна була малолітньою, але чи зупинило б це налаштованого на задоволення своїх бажань п’яного чоловіка?). Прикметною тут є відсутність у протестації Гелени згадки про втрату нею невинності, як і про її опір, крики тощо. Урешті й повторний напад Л. Чалковського (цього разу про його нетверезість не згадано) на Гелену свідчить про його невідповідне зацікавлення саме цією жінкою та про ймовірність, щонайменше, якихось контактів між ними чи навіть попереднього близького знайомства. На тлі цього привертає увагу значний проміжок часу (більше двох тижнів), який мав місце між першим зґвалтуванням, здійсненим над служницею, та моментом подачі Геленою скарги. Жінка не поспішала оскаржити свого кривдника, хоча та ж Анна (також і господарські діти) могла виступити свідком вже першого гвалту. Таку нерішучість можна пояснити і небажанням розповідати про зґвалтування, нерідко властивим для жертв насильства, і побоюваннями звинувачень у перелюбі з одруженим чоловіком, які б постали, коли б Гелені не вдалося довести факт насильства над нею, і які могли спричинити доволі суворе покарання для неї³⁵. Зрештою пояснення можна шукати й у трактуванні Геленою гвалту шляхтича над нею як чогось такого, що не потребує звернення зі скаргою до уряду чи суду: можливо для неї це були лише статеві акти без її згоди, під певним примусом, але без застосування справжнього насильства. До того ж, слід зважати, з одного боку, на те, що оцінку тогочасною людиною ступеня насильства належить корелювати з агресивністю й брутальністю в міжлюдських контактах та з насиченістю їх фізичним примусом (також і з “короткістю” персональних тілесних дистанцій), властивими для ранньомодерної повсякденної культури³⁶, а з іншого – на те, що поняття “зґвалтування” тоді фактично використовувалось для окреслення будь-якого нелегального сексуального зв’язку, незалежно від

³⁵ Про трактування адюльтеру в сільському та міському праві й судовій практиці XVII–XVIII ст. див.: *Wiślicz T.* Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne... S. 184–189; *Witecki S.* “Jako parszywa owca innych zarażająca aby wygnana była”. Cudzołóstwo w osiemnastowiecznej wsi małopolskiej – interpretacja kulturowa / Stanisław Witecki // *Rocznik Antropologii Historii.* [Toruń], 2011. Rok I. Nr 1–2 (1). S. 157–172; *Дуса К.* “Дуже небезпечний злочин”: перелюб у міському праві й судах Волинського та Подільського воєводств кінця XVII – XVIII століття / Катерина Дуса // *Theatrum Humanae Vitae.* Студії на пошану Наталі Яковенко. Київ, 2012. С. 525–534.

³⁶ *Wiślicz T.* Integralność cielesna jednostki w perspektywie przejścia do nowoczesności – zarząd problematyki / Tomasz Wiślicz // *Somatotes.* Cieleśność w ujęciu historycznym / Redakcja Rafał Matuszewski. Warszawa, 2012. S. 134–137.

наявності в ньому насильства в сучасному розумінні³⁷. Не можна відкидати й імовірність специфічного сприйняття ситуації служницею, для якої сексуальний зв'язок зі шляхтичем (нехай і під примусом) міг мати певну атракційність³⁸. У будь-якому випадку подолати нехоть до подання скарги Гелена змогла за заохочення чи / та під спонукою власниці села, а погрози гвалтівника були акцентовані в протестації вочевидь для обґрунтування пізньої, аніж можна було очікувати, подачі скарги.

* * *

Маргарета і Гелена (чи-то ініціатори їхніх скарг), звертаючись із протестациями до гродського уряду, офіційно засвідчували свій намір розпочати судовий процес проти нападників. Зокрема, наприкінці своєї заяви Гелена однозначно на це вказувала: “Про що протестантка повторно декларувала проти нього згідно з правом діяти”. Невипадковим було звернення зі скаргою та її внесення до актів саме гродського суду, бо до його компетенцій входив розгляд справ про насильство над жінками. Тогочасний правник, писар королівської канцелярії Гжегож Чарадзький у своєму посібнику серед справ, що “належать” гродському судові, першим назвав “насильство, здійснене над жінкою” (*gwałt wczyniony białeyglowie*)³⁹. У випадку Маргарети йшлося також про здійснення нападу на громадській дорозі (*na drodze dobrowolney napadli*), гвалти на якій також підпадали під юрисдикцію гроду⁴⁰. Проте якихось правових наслідків обидві протестації вочевидь не мали, принаймні згадки про подальший поступ у цих справах у львівських гродських актах виявити не вдалося. Мабуть постраждали відмовилися від подальшого оскарження своїх кривдників, або сторони вирішили справи “полюбовно”, без процесу в суді.

В обох випадках – гвалтах, здійснених над Маргаретою і Геленою – можна простежити певні спільні риси: невідповідність жертв та ймовірність їх знайомства з насильниками (не маємо тут на увазі віктимізацію зґвалтованих), неоднозначність дій злочинців, а також певні неясності чи недомовки у свідченнях постраждалих жінок. (Водночас прикметною виглядає згадка обох скаргниць про обставини,

³⁷ Wiślicz T. Kobieta i przemoc w środowisku plebejskim w Rzeczypospolitej czasów saskich / Tomasz Wiślicz // Między Barokiem a Oświeceniem. Radości i troski dnia codziennego / Pod redakcją Stanisława Achremczyka. Olsztyn, 2006. S. 392–395.

³⁸ Увагу мешканки ранньомодерного села до чоловіка – як до потенційного сексуального партнера – могли викликати не лише його фізична привабливість, але й суспільне становище, зокрема приналежність до іншого стану (приміром, до шляхетського) чи, хоча б, спосіб життя, відмінний від традиційного сільського (наприклад, служба й проживання при панському дворі) (Wiślicz T. Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne... S. 206–207).

³⁹ Czaradzki G. Proces sądowy polski prawa koronnego / Grzegorz Czaradzki. Poznań, 1614. K. R. 2.

⁴⁰ Sarnicki S. Statvta y Metrika Przywileiow Koronnych ięzykiem polskim spisane y porządkiem prawie przyrodzonym a barzo snadnym nowo zebrane / Stanisław Sarnicki. Kraków, 1594. S. 515–516; Januszowski J. Statvta, Prawa y Constitvcie Koronne Łacinskie y Polskie z Statutow Łaskiego y Herborta y z Constitvcii Koronnych zebrane / Jan Januszowski. Kraków, 1600. S. 434.

які передували насильству над ними, зокрема про виконання ними певної роботи по господарству, що для самого оскарження не мало жодного значення⁴¹.) Не менш суттєвими, натомість, виглядають обставини подачі обох протестацій до Львівського гродського уряду, зокрема їх виразна спрямованість не стільки на покарання злочинців, скільки на досягнення певних результатів. Йдеться про ймовірне інструментальне застосування звинувачень у згвалтуванні, за допомогою яких намагалися примусити оскаржену сторону до певних дій чи, навпаки, паралізувати її акції або дискредитувати її вчинки. Таке прагматичне використання інкримінацій у сексуальному насильстві могло б виходити з того, що згвалтування жінки не сприймалося у свідомості тодішньої людини (байдуже якої статі) як тяжкий злочин над особистістю – тобто такий, за який обов'язково настає відповідна кара. Чи не йшлося про щось подібне до подвійного стандарту, який існував тоді в трактуванні позашлюбних сексуальних контактів?⁴²

Проте таке сприйняття аж ніяк не корелювалося із тогочасним кримінальним правом, яке передбачало жорстке покарання для гвалтівника. Згідно з Віслицькими статутами 1347 р. польського короля Казимира III, життя насильника, який би згвалтував дівчину, жінку чи вдову “на дорозі, на полі, в лісі, в селі або в будинку”, віддавалося на ласку жертви, її родичів і монарха (“*vita ipsius sit in oppressae virginis gratia et amicorum ejusdem*” або “*in nostra gratia amicorumque ejus idem oppressor existas*”)⁴³. Це положення мусило залишатися актуальним і для XVI–XVII ст.: тогочасні правники Корони, такі як Ян Гербурт, Станіслав Сарніцький і Ян Янушовський, включали його до своїх юридичних посібників⁴⁴. Фактично, йшлося про смертну кару – принаймні в Литовському статуті 1588 р., що діяв в іншій частині Речі Посполитої, покарання окреслено більш чітко (“*таковий маєт быти каран горлом*”), хоч так само обумовлювалась і воля жертви (“*А естли бы она хотела себе за мужа мети, то будеть на ее воли*”)⁴⁵.

У цьому відношенні право, що діяло в Речі Посполитій, загалом не відрізнялося від середньовічних і ранньомодерних правових приписів в інших країнах:

⁴¹ М. Чейтор схильна вбачати в цьому не лише намагання скаргниць підкреслити свою зайнятість корисною діяльністю і порушення повсякденного життя, але й спробу вписати згвалтування у буденність та метафоричне представлення – так само, як і через згадки про вкрадені речі, про подертий і забруднений одяг – “порушення” самих жертв насильством над ними (*Chaytor M. Husband(ry): Narratives of Rape... P. 379, 382–384 etc.*).

⁴² *Wiślicz T. Upodobanie. Małżeństwo i związki nieformalne... S. 216.*

⁴³ *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. Warszawa, 1856. T. I. S. 138–140 (CXXV, CXXVI); Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane. Petersburg, 1859. T. I. S. 20.*

⁴⁴ *Herburt J. Statuta y Przywileie Koronne z Łacińskiego ięzyka na Polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane y spisane / Jan Herburt. Kraków, 1570. S. 275; Sarnicki S. Statvta y Metrika Przywileiow Koronnych... S. 641; Januszowski J. Statvta, Prawa y Constitvctie Koronne... S. 592–593.*

⁴⁵ Статуту Великого князівства Литовського у 3-х томах / За редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2004. Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року у 2 книгах. Кн. 1. С. 590 [розділ XI, артикул 12].

наприклад, згідно з кодексом чеського міського права 1579 р., за зґвалтування панни, жінки чи почтливої вдови передбачалась страта мечем (або колесування)⁴⁶, а “Поліцький статут”, який діяв у XV–XVIII ст. на території Поліцької республіки в Далмації, за напад на жінку і насильство над нею передбачав відповідальність “головою” або “мертвою кров’ю”, прирівнюючи цей злочин до вбивства⁴⁷ (причому за обома кодексами гвалтівник міг уникнути смертної кари, якщо постраждала висловлювала бажання вийти за нього заміж). Таке законодавство ґрунтувалось на старозавітних нормах, бо за П’ятою книгою Мойсея насильство над зарученою дівчиною трактувалось таким же злочином / гріхом, як і вбивство, тому мало каратися смертю⁴⁸ (а з незарученою дівчиною насильник мусив одружитися).

Дещо відмінне трактування насильства над жінкою передбачало маґдебурзьке право, що набуло поширення в містах Речі Посполитої та спиралось на німецьких кодексах “*Speculum Saxonum*” і “*Ius municipale*” (ті, у свою чергу, базувались на старонімецькому звичаєвому праві). Так, краківський правник Бартоломій Гроїцький у своєму посібнику вказував лише кару для гвалтівника (“на горло”)⁴⁹, натомість у тлумаченні львівського синдика (міського юриста) Павла Щербича зґвалтування належало до найважчих злочинів⁵⁰. Тому покаранню підлягали і сам гвалтівник (від смертного вироку його не рятувало навіть одруження з жертвою), і його спільники (їх належало покарати так само, як і насильника), і навіть батьки жертви, якщо б вони зволікали з подачею скарги чи покривали злочин (у такому разі засуджувались до вигнання). Належало навіть зруйнувати будинок, в якому сталося зґвалтування і стіни якого перешкодили жертві врятуватися втечею, та вбити будь-яку тварину, якою б скористався злочинець (очевидно, мався на увазі кінь, на якому гвалтівник міг приїхати або наздогнати свою жертву).

⁴⁶ Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína / Vydání páté; upravil Josef Jireček. Praha, 1879. S. 308–310 [M. XXXI–XXXVI].

⁴⁷ Греков Б. Полица. Опыт изучения общественных отношений в Полице XV–XVII вв. / Б. Греков. Москва, 1951. С. 290–293 [“Од разбианиа женскога”].

⁴⁸ “А як хто на полі спіткає заручену дівчину, і схопить її та й ляже з нею, то помре той чоловік, що ліг із нею, він сам, а тій дівчині не зробиш нічого, нема тій дівчині смертельного гріха, бо це таке, як повстане хто на свого ближнього й уб’є його, така це річ” (Повторення Закону, 22, 25–26).

⁴⁹ [Groicki B.] Artykuły Prawa Maydeburskiego, które zową Speculum Saxonum / Bartłomiej Groicki. [Kraków,] 1565. K. VIII.

⁵⁰ Szczerbicz P. Speculum Saxonum Albo Prawo Saskie y Maydeburskie porządkiem obiecādła z Łacińskich y Niemieckich exemplarzow zebrane a na Polski ięzyk z pilnością y wiernie przelożone / Paweł Szczerbicz. Lwów, 1581. S. 157; Szczerbicz P. Ivs Mvncipale. To iest Prawo Mieyskie Maydeburskie nowo z Łacińskiego y z Niemieckiego na Polski ięzyk z pilnością y wiernie przelożone / Paweł Szczerbicz. Lwów, 1581. S. 117 [art. XXXVIII] (новіше перевидання: Szczerbic P. Ius Municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie, nowo z łacińskiego y z niemieckiego na polski język z pilnością y wiernie przelożone / Wydał Grzegorz M. Kowalski / Paweł Szczerbic. Kraków, 2011 [Bibliotheca Iagiellonica. Fontes et Studia. T. 20]. S. 171).

Відтак можна гадати, що розбурхані почуття жінок, які стали жертвами насильства (а також емоції їх рідних і близьких), підштовхували до подачі скарг, але згодом вони виявлялися нездатними до початку чи подальшого провадження судового процесу. Йшлося не лише про психологічну неготовність до публічного розгляду здійсненого над ними насильства чи побоювання судової процедури⁵¹, невір'я у результати процесу⁵². Саме жорстке покарання за зґвалтування, яке мусило б перешкоджати здійсненню такого роду злочинів, могло стримувати жертв від висунення звинувачень і провадження процесів проти гвалтівників: постраждалі жінки не були готові – нехай і на підставі судового вироку та від руки ката – брати на своє християнське сумління смерть своїх кривдників⁵³ (особливо, тих, кого вони знали особисто).

Наведені вище міркування стосовно зґвалтувань Маргарети й Гелени, зокрема щодо амбівалентного сприйняття сексуального насильства та прагматичного використання звинувачень у цьому злочині, поза сумнівом, не можна механічно екстраполювати на становище жінки в ранньомодерному соціумі в цілому. Аналіз двох одиничних випадків не дає підстав для ширших узагальнень, які потребують залучення чималого кола різнопланових документів. Проте характер і зміст актів ранньомодерного походження, яким би кількісно й якісно повним та різноманітним не був їх набір, будуть завжди обумовлювати наявність непевних

⁵¹ Прикладом детального судового слідства в справі про зґвалтування (з опитуванням і оглядом жертви, зізнаннями та присягами свідків, допитом оскаржених) з того часу може бути випадок Регіни Росоловної, яка стала жертвою насильства біля корчми в селі Кобиле поблизу Вісьніча (в Краківському воєводстві) в 1645 р. (*Acta maleficorum Wisniciae. Księga złoczynców sądu kryminalnego w Wiśniczu (1629–1665)* / Opracował i wydał Waclaw Uruszczak przy współpracy Ireny Dwornickiej. Kraków, 2003. S. 117–121).

⁵² Незважаючи на патріархальний характер ранньомодерного суспільства і низький (порівняно з чоловіком) статус жінки в ньому загалом та “чоловіче” трактування зґвалтування зокрема, тогочасні судові органи в різних частинах Європи могли досить уважно ставитися до оскаржень у сексуальному насильстві (особливо, коли йшлося про дівчат і молодих, незаміжніх жінок). Зокрема, так сталося у випадку Абрагама де Гердера, якого в 1695 р. було призначено управителем притулку (богадільні) для бідних дітей Реформатської церкви в Роттердамі і який, починаючи з 1698 р., зґвалтував тут дванадцятьох дівчат. Попри глибоку соціальну різницю між ним і його жертвами, їх залежне від нього становище та відсутність інших доказів, окрім власних свідчень, постраждалі дівчата зуміли оскаржити свого кривдника і в суді домоглися для нього смертного вироку (*Heijden van der M. Women as Victims of Sexual and Domestic Violence...* P. 626–627). Щось подібне мало місце й при розгляді в судах Московської держави в 1680–1690-х роках кількох справ про зґвалтування, коли слова жертв, неоднозначні або не підкріплені іншими доказами чи підтвержені лише опосередкованими свідченнями третіх осіб, переважували заяви обвинувачених і навіть кількох свідків-чоловіків (*Kaiser D. H. “He Said, She Said”: Rape and Gender Discourse in Early Modern Russia / Daniel H. Kaiser // Kritika: Explorations in Russia and Eurasian History. New Series. Bloomington (Indiana), 2002. Vol. 3. Number 2: Spring 2002. P. 204–214*).

⁵³ Показовими є слова Регіни Росоловної (див. примітку 51), яку судді запитали про кару для трьох її гвалтівників, чи стоятиме вона за смертний вирок для них: “Не стою, тільки б мене винагородили або мене котрий [з них за дружину] взяв, бо милосердя маю до них, оскільки мені їх шкода” (*Acta maleficorum Wisniciae...* S. 118).

джерельних свідчень стосовно повсякденних та мікроісторичних явищ (особливо таких, як кримінальні злочини) і не давати однозначних відповідей у кожному конкретному випадку, залишаючи дослідникові широке поле для припущень, інтерпретацій та раціональних побудов.

ДОКУМЕНТИ*

№ 1

1637 р., лютого 25. Львівський град. –

Протестація “працьовитої” Маргарети (доньки селян Мацька Маняка і Доротеї), підданої князя Владислава Домініка Заславського зі Старого Села, проти “працьовитого” Івана (сина Івана Крило зі села Давидів, дідичного володіння Львівського домініканського монастиря) як принципала, а також проти його спільників Дмитра, Хведя, Петра, Василя та інших, стосовно її викрадення й згвалтування

Feria quarta postridie festi Sancti Mathiae Ap[osto]li A[nn]o D[omi]ni mill[esi]mo
sexcent[esi]mo trig[esi]mo septimo
Margaretha de Staresioło protestat[u]r

Ad off[iciu]m et acta p[raese]ntia castren[sia] capitanealia leopolien[sia] p[erso]n[al]ite[r] veniens laboriosi** Margaretha, filia laboriosi Macko Maniak cum laboriosa Dorothea p[ro]creata, subdita ill[ust]ris et magnifici ducis in Zasław et Ostrog comitis in Tarnow de villa Staresioło haereditaria, cum p[er]sonali assistentia eosdem parentes suos solennite[r] et graui in querela est p[ro]testata contra laboriosos Joannem, filium laboriosi Joannis Kryło de villa Dawidow, religiosorum p[ar]tium fratrum ordinis praedicatorum conventus leopolitensis ecclesiae Sacratissimi Corporis Christi haereditaria, principalem [et] eius complices Dmitr, Chwed, Petri, Wasil, [...]bczyn et alios de nomine et cognatione ignotos [in ...] // nominandum pro eo.

Iz ten pryncypał y pomocnicy w niedziele przeszłą, naiachawszy do wsi Starego Siola ze dwiema wozoma, przed samym wieczorem wpatrzywszy czas, kiedy ta p[ro]testans wyszła z domu oycowskiego do sąsiada pracowitego Macka Tarancyka w potrzebie pozyczania soli, nazad stamtąd wracając się, na drodze dobrowolney napadli y one gwałtownie wzięli a wrzuciwszy na woz y iey głowę czapką zatkawszy z nią do Dawidowa, prędko iadąc, viachali a stamtąd z domu od Hrycka poszli w nocy do wsi Krotoszyna, do domu pracowitego Szymka Łepika wzięli one, gdzie przenocowawszy, przed wiktorem w poniedziałek matka principała tego dała iey koszulę białą, aby się w nie oblekła, a w komorze zasadziwszy syna swego principała, ten Symon Lepik wepchnął gwałtem do komory protestantem, z którą zamknawszy się, principał oney gwałt czynił y z dziewictwa ją złupił, a oni na krzyk y na wołanie iey nic nie dbali, będąc w domu, y nie puszczając iey przez całą noc od siebie to czynił, co mu się podobało. A potym taz matka iego koszulę zkrwawioną na niey zdiela y wzięła. O który gwałt

* При передачі текстів документів зберігаємо оригінальне написання, лише децю модернізуємо пунктуацію, уніфікуємо вживання великої / малої літери, у квадратних дужках подаємо скорочені частини слів, знищені фрагменти та пропущені літери.

** Так у тексті. Має бути laboriosa.

opowiadaiać go wrzędowi temu zawczasu przeciwko niemu y iego pomocnikom powtore wrzędowi temu solenniter oswiadcza się.

ЦДДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 388, стор. 181–182. Оригінальний впис у гродську реляційну книгу (єдиний за той день).

№ 2

1648 р., січня 4. Львівський грод. –

Протестація “працьовитої” Гелени (доньки селянина Сеня), підданої Доротеї Романовської (вдови Петра Козики) зі села Лагодів, проти “шляхетного” Лаврентія Чалковського (швагра Лаврентія Трембіцького) стосовно дворового її звалтування

Sabbatho ante festu[m] Sanctorum Trium Regu[m] proximo Anno D[omi]ni millesimo
sexcentesimo quadragésimo octauo

[...]

Helena con[tra] Czalkowski protestatur

Ad off[ici]um actaq[ue] p[rae]sentia castren[sia] capitan[e]alia leopolien[sia] p[er]sonal[ite]r // veniens laboriosa Helena, filia laboriosi Sien, ancilla laboriosi subditi de villa Łahodow, g[e]n[er]osae Dorotheae de Romanow consort[ae] g[e]n[er]osi Petri Kozika relictae haereditar[ia] off[ici]o p[rae]senti solenn[ite]r p[ro]testata est con[tra] n[obi]lem Laurentium Czalkowski, sororinum g[e]n[er]osi Laurentii Trembicki, pro eo.

Ze on w sobote po święcie Poczęcia Naswieszy Panny Maryey blisko przeszła, w nocy przyszedszy piani pod dom gospodarza iey mianowanego Martina, okno do izby wybił, wybiwszy nim wlaź y na protestantke napadł, y gwałt iey poniewolny uczynił, odstraszywszy od niey towarzyszke na imie dziwke Anne, pod ten czas dzieci gospodarskich iuz spiących. Trzeciego zas dnia, iako przyszła paciesowac, on ią wzioł we dworze od roboty y wciągnął do komory, zatkawszy iey gębe, drugi raz iey gwałt uczynił, zakazuiąc iey, aby tego nie powiadała, co gdy by uczyniła groził sie ią szablą sciać. Co ona iednak pocichu gospodarzowi i ynszym domowym opowiedziała. O co protestantka iterum przeciwko niemu declarowała prawnie czynic.

ЦДДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 397, стор. 2041–2042. Оригінальний впис у гродську реляційну книгу (третій з п'яти за той день).

**“FORCED VIOLENCE”: TWO COMPLAINTS ABOUT SEXUAL
VIOLENCE UPON DEPENDENT PEASANT WOMEN
OF 1637 AND 1648**

Oleksiy VINNYCHENKO

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of the Ancient History of Ukraine and the Archival Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The paper deals with the two protests which included peasant women's official complaints about sexual violence and were entered into the record books of Lviv castle court in 1637 and 1648. These two entries offer rare cases when dependent women witnessed in person about sexual violence committed upon them. In the both cases one can observe some common traits: obviousness of victims, their possible acquaintance with the violators, strange behavior of these and some obscurity in the evidences of suffered women. Besides circumstances under which the both protests were made it points indirectly to likely instrumental use of charges with sexual violence and might result from the complicated perception of sexual violence and punishment for it in the consciousness of that time man.

Key words: Lviv castle court, protest, dependent peasant women, criminal offence in the 17th century, sexual violence, death penalty.

**“ГВАЛТ ПОНЕВОЛЬНЫЙ”: ДВЕ ЖАЛОБЫ О СЕКСУАЛЬНОМ
НАСИЛИИ НАД КРЕСТЬЯНКАМИ-ПОДДАНКАМИ
1637 И 1648 ГОДОВ**

Алексей ВИННИЧЕНКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра древней истории Украины и архивоведения
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

Две протестации, которые стали предметом рассмотрения в публикации, были вписаны в реляционные книги Львовского гродского уряда в 1637 и 1648 гг. и содержали официальные жалобы крестьянок по поводу изнасилования. Эти две записи являются редкими случаями, когда женщины-подданки лично свидетельствуют о совершенном над ними сексуальном насилии. В обоих случаях можно проследить некоторые общие черты: неслучайность жертв, вероятность их знакомства с насильниками, неоднозначность действий последних, а также определенные неясности или недомолвки в показаниях пострадавших женщин. Наряду с обстоятельствами подачи обоих протестаций, это косвенно свидетельствует о вероятном инструментальном использовании обвинений в сексуальном насилии и могло проистекать из неоднозначного восприятия изнасилования и наказания за него в сознании человека того времени.

Ключевые слова: Львовский гродский уряд, протестация, крестьянки-подданки, уголовное преступление в XVII в., изнасилование, смертная казнь.

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2013

Прийнята до друку 18.04.2013